

KASTEELKATERN

Mei 2012 ■ jaargang 14 ■ nummer 37

SPECIALE EDITIE

Dag van het Kasteel
28 mei 2012

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
dr. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
Mevr. M. Oprel MA
Mevr. A.G.M. Spiekhout MA
H.A. Heijman
drs. B. Olde Meierink

Omslag: De Elf Fantasy Fair bij kasteel
de Haar 2011, foto Marco Bakker.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage: 2500

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 15 juli 2012.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in september 2012.

VAN DE REDACTIE

Van kasteel tot buitenplaats

Het thema van de Dag van het Kasteel 2012, die traditiegetrouw op Tweede Pinksterdag (28 mei) plaatsvindt, sluit aan bij het Jaar van de Buitenplaats. Dat thema, 'Van kasteel tot buitenplaats' legt een relatie die tevens een historische ontwikkeling is. Nogal wat kastelen zijn omgevormd tot een luxe elitewoning die een integraal onderdeel ging uitmaken van het omliggende park: het kasteel werd het centrum van een buitenplaats.

Kastelen als zomerhuis

Kastelen worden omschreven als gebouwen waarin de functies bewoonbaarheid en verdedigbaarheid worden gecombineerd. Maar ze hadden meer functies: zo vormden veel kastelen het sociale, politieke en economische middelpunt van een regio, er werd recht gesproken en ze drukten de status van de bewoner uit. Dat waren vaak adellijke families met grote maatschappelijke invloed. Onderzoek naar kastelen laat zien, dat die laatste functie van statussymbool soms zo op de voorgrond trad, dat de militaire waarde er door werd aangetast. Die functie van het uitdrukken van macht en pracht hebben

veel kastelen gemeen met de latere buitenplaatsen, waar de combinatie van (zomer) huis, tuin, park en bijgebouwen centraal staat. Zo'n buitenplaats was zeker niet voor iedereen weggelegd en toonde eveneens de maatschappelijke positie van de bouwer. Niet voor niets stonden veel van de luxe zomerwoningen langs de Vecht, in het volle zicht van de langskomende trekschuiten, of aan de Hollandse duinrand waar een drukke doorgaande route lag.

Kastelen verloren in de loop van de vijftiende eeuw door de militaire ontwikkelingen hun verdedigbare functie, maar hun statusverhogende werking was daarmee allesbehalve beëindigd. Voor adellijke families fungeerden ze als stamslot en drukten daarmee de lange historische wortels van de bewoners uit. Soms, zoals in Utrecht, gaf het bezit van een kasteel politieke macht en economisch voordeel. Al werd een aantal kastelen afgebroken omdat ze niet langer een nuttige rol speelden, veel kastelen werden juist omgebouwd tot luxe woning. Nu niet langer de eisen van verdedigbaarheid het uiterlijk en de inrichting van het kasteel mede bepaalden, konden eigenaren het complex moderniseren en aange-naam inrichten. De tuinmode sloeg ook bij de kasteelbewoners aan en dat leidde niet alleen tot het planten van bomen, borders en de aanleg van zichtassen en waterpartijen, maar soms ook tot aanpassing van de slotgracht en de voorburcht.

Ammersoyen

Een van de opengestelde kastelen op de Dag van het Kasteel is het nabij Zaltbommel gelegen Ammersoyen. Zoals bij veel kastelen is de exacte stichting onbekend, maar ergens in de veertiende eeuw werd het vierkante kasteel, met op iedere hoek een ronde toren, door de familie Van Herlaer gesticht. Ammersoyen lag aan het water, kasteel en voorburcht werden door een gracht beschermd. Het kasteel speelt een rol in de woelingen tussen Gelre en Brabant met als gevolg dat de hertogen van Gelre het in bezit kregen. In 1590 brandde het af, volgens de overlevering, tijdens een feest van de dochter des huizes, die naar een klooster zou vertrekken. Een jaloerse minnaar ontvoerde het meisje en wist te ontkomen dankzij een snel om zich heen grijpend vuur. Ammersoyen had inmiddels zijn militaire rol afgeschud. Toen Thomas Walraven het vervallen kasteel in 1641 in handen kreeg, besloot hij het naar de mode van de tijd te verbouwen tot een luxe buitenwoning. Hij verlaagde de verdiepingen zodat die beter bewoonbaar werden, verving veel houtwerk, bouwde vloeren, trappen en gevels. Van latere bewoners weten we, dat ze de kamers hadden behangen met goudleer, terwijl andere ruimten waren verfraaid met luxe wandtapijten, meubels, spiegels en schilderijen. Ook in de achttiende eeuw werd er nog flink aan het huis opgeknapt. Op plattegronden is te zien dat het oude kasteel was omgeven door lanen, boomgaarden en formele tuinen, terwijl een prachtig gietijzeren hek toegang gaf tot het complex. Ammersoyen was een buitenplaats geworden. Dat duurde tot in de negentiende eeuw: toen werd het kasteel ingericht als klooster en die functie behield het, tot in de winter van 1944 het noodlot toesloeg toen Ammersoyen werd beschoten en zwaar beschadigd raakte. Veel later werd het kasteel gerestaureerd.

Keukenhof

Niet alle buitenplaatsen zijn als kasteel begonnen: soms eindigt een buitenplaats als kasteel. Een voorbeeld daarvan is het eveneens op Tweede Pinksterdag opengestelde kasteel Keukenhof. In de dertiende eeuw lag er bij Teylingen bij Lisse, Noord-Holland, een belangrijke burcht. Het kasteel werd het stamslot van de grafelijke houtvester, een hoge functionaris in dienst van de heren van Holland. Een van de nabijgelegen duinen werd het Keukenduin genoemd, omdat de opbrengsten van dat grondgebied ten goede kwamen aan de huishouding van de houtvester op Teylingen. In de zestiende eeuw kwam het Keukenduin onder

meer in handen van de familie Van Sypesteyn, die ook al een ander duin in de omgeving in bezit had. Er is dan sprake van een boerderij die wordt verpacht. Een halve eeuw daarna is Adriaen Block eigenaar geworden van veel grond in Lisse en ook de Keukenduin is in zijn bezit. Hij was afkomstig uit Gouda en maakte zijn fortuin op de vaart naar Oost-Indië. Zijn geld belegde hij onder meer door een kapitaal huis in Lisse te kopen. Ook het kasteel Ter Specke, niet ver van de Keukenduin, werd door hem aangekocht. In 1641 liet hij aan de rand van dat Keukenduin een groot woonhuis bouwen, dat hij Keukenhof noemde. Hij kocht bovendien nog meer land en boerderijen in de omgeving. Uit de boedelbeschrijving die werd opgemaakt bij de dood van Adriaan blijkt dat de Keukenhof behalve uit een huis, ook bestaat uit een boomgaard en een 'plantagie', een tuin, plus wat landerijen en veen. Er bestaat een vogelvlucht-tekening van de Keukenhof rond 1700, daarop is te zien dat het huis wordt omringd door een flinke formele aanleg, met de typisch symmetrisch ingedeelde borders en hagen. Het geheel is door bomen omzoomd en een imposant hekwerk sluit het bezit af. Kortom, de Keukenhof is een echte buitenplaats geworden. Een negentiende-eeuwse eigenaar liet het hoofdhuis verbouwen in gotische stijl, compleet met ronde en vierkante torens en kanteelachtige dakranden. Niet langer een buitenhuis van Amsterdamse kooplieden maar nu het bezit van een Zeeuwse adellijk geslacht fungeerde het als een 'uitgevonden' stamslot en moest het een middeleeuws uiterlijk krijgen. Er om heen werd wel een park in landschapsstijl aangelegd, een alles behalve middeleeuwse traditie. In 1949 werd een terrein ingericht als openlucht tentoonstelling voor bloembollen en sindsdien is voor de meeste mensen 'Keukenhof' synoniem met uitgestrekte kleurige bollenvelden. Toch ligt er niet ver vandaan nog steeds het kasteel van die naam, dat een van de attracties is van de Dag van het Kasteel 2012. ■

Links:

Kasteel Ammersoyen, Ammerzoden (Gelderland). Ansichtkaart.

Rechtsboven:

Keukenhof, Lisse (Zuid-Holland). Foto KLM Aerocarto, 1948.

(ON)EIGENLIJK ONTEIGEND?

door Marieke Oprel

‘Natuurlijk interesseert het iedereen toerist, of door de werkzaamheden van de stichting, speciaal dan voorlopig ten aanzien van de voormalige bezittingen van NSB’ers en Duitsers, meer kasteelen dan tot dusverre zullen worden opengesteld voor het publiek. [...] Maar voorlopig is de hoofdzaak, dat ons kasteelenbezit, dat in den oorlog zoo zeer leed, niet verder afbrokkelt. En als de Kasteelenstichting in dien opzet slaagt, verdient zij den dank van elken Nederlander.’¹

Het is zeer waarschijnlijk dat de inhoud van dit citaat, afkomstig uit het ANWB-tijdschrift De Kampioen van maart 1946, representatief is voor de blijde gevoelens van vele Nederlanders bij hun kennisname van de oprichting van een Nederlandse Kastelenstichting.

Marieke Oprel is.....

Cultuurliefhebbers ging de status van kastelen, welke zwaar verwaarloosd waren of in hoge mate beschadigd door de Tweede Wereldoorlog, aan het hart. Met de oprichting van de stichting, gesteund door de ministers van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en Financiën, leek het behoud van de kastelen en landgoederen gewaarborgd te worden. Voor de cultuurliefhebbers was met name het openstellen van de soms eeuwenoude adellijke woningen een gunstige bijkomstigheid. Dat deze nieuwe episode in de geschiedenis van de Nederlandse monumentenzorg gebaseerd was op schadevergoedingen en wrokgevoelens ten opzichte van de Duitse bezetter was voor velen onbekend en is ook in de geschiedschrijving veronachtzaamd.²

Beheersinstituut en NKS

De Nederlandse Kastelenstichting werd in november 1945 in het leven geroepen in opdracht van het Nederlands Beheersinstituut (NBI), een overheidsorganisatie die op 1 augustus 1945 formeel aan de uitvoering van zijn werkzaamheden was begonnen. Het Beheersinstituut was een afdeling binnen de Raad voor het Rechtsherstel. Al in 1944 waren door de regering in ballingschap te Londen zorgvuldig voorbereidingen getroffen voor rechtsherstel. Het door de bezetter bedreven onrecht moest ongedaan worden gemaakt, wat inhield dat naast herstel van de bestuursverhoudingen, de zuivering en de bijzondere rechtspleging, ook de teruggave van wat getroffen en ontnomen was, moest worden geregeld. Om dat laatste te bereiken waren in Londen enkele besluiten genomen, waaronder wetsbesluit E133 waarin bepaald werd dat het vermogen van vijandelijke staten én van vijandelijke onderdanen in eigendom zou overgaan op de Staat der Nederlanden. Het Beheersinstituut werd opgericht om het vermogen van deze ‘politiek delinquenten’ te beheren, teneinde het na hun berechting (waarbij het gehele of een deel van het vermogen verbeurd verklaard kon worden) al dan niet terug te geven. Het beheer kon ook de inleiding vormen tot liquidatie, waarvan de opbrengst aan de staat zou toevallen. Aangezien het Beheersinstituut een omvangrijke organisatie werd, waarvan het werkterrein zich uitstrekte tot verschillende vermogensbestanddelen, waaronder bedrijven, licenties, huizen en inboedels, zag het instituut zich genooddaakt enkele nieuwe lichamen met specialistische kennis in het leven te roepen, waaronder de Kastelenstichting. Volgens de statuten was de opdracht van de Kastelenstichting te waken voor het in stand blijven van in Nederland gelegen kastelen en andere onroerende zaken, ‘welker ongerept behoud van algemeen belang is uit een oogpunt van monumentenzorg, natuurbescherming of landschapsschoon.’ Met de installatie van de Raad van Beheer door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd op 28 november 1945 kon de Nederlandse Kastelenstichting officieel aan het werk.

Optimisme en geldgebrek

Gezien het feit dat verschillende kastelen na tien jaar economische crisis, vijf jaar oorlog, gevolgd door de heffing op vermogens, aan de rand van de afgrond stonden, en de aandacht voor nationale monumenten(zorg) sinds begin twintigste eeuw was toegenomen, werd het oprichten van een nationale instelling voor kastelen met gejuich ontvangen.³

Optimistisch gaf jonkheer Cees van Eysinga, voorzitter van de Kastelenstichting, in een artikel in *Castellogica* in 1987 weer dat de NKS 'al dadelijk het medebeheer over de geconfisqueerde kastelen voerde, vele adviezen gaf en eigenaren assisteerde bij het regelen van de vermogensheffing. [...] Het oprichten van de NKS in november 1945 duidt op het belang dat de oprichters aan het voortbestaan van de Nederlandse kastelen hechtten'.⁴ De financiële bijdrage van de Rijksoverheid was daar echter niet mee in overeenstemming, al heeft de Kastelenstichting met het geringe budget toch veel weten te bewerkstelligen, zo stelde Eysinga.⁵ Opvallend is de verwijzing naar het medebeheer aangaande geconfisqueerde kastelen. Inderdaad verkreeg de Kastelenstichting direct (beperkt) medebeheer over enkele kastelen. *De Kampioen* berichtte in 1946 dat circa 35 kastelen werden genaast, een schatting die recent onderzoek in de archieven van de Kastelenstichting en Natuurmonumenten heeft bevestigd.⁶ Echter, al in het eerste jaarverslag van de Kastelenstichting (1946) worden enkele complicaties genoemd, waaronder de verhoudingen tussen de stichting en het Beheersinstituut en de beperkte financiële middelen die de stichting zijn gegund voor de taak waarvoor zij was aangesteld.⁷ De schade aan de landgoederen was dusdanig groot, dat de beperkte middelen geenszins de kosten konden dekken. 'Hierom is spoedige uitspraak der tribunalen in de rechtzaken der eigenaars van landgoederen en spoedige beslissing over aanvragen eener non-enmity-verklaring gewenscht, en in het algemeen: verkorting van het beheer onder de huidige bepalingen', zo wordt gesteld in het jaarverslag.⁸

Wraakgevoelens

Een kleine uitweiding is hier noodzakelijk. Na de gruwelijkheden die onder de Duitse bezetting hadden plaatsgevonden, was iedereen het erover eens dat de 'foute elementen', zoals NSB-ers en Duitse burgers, uit de Nederlandse samenleving verwijderd moesten worden. Echter, met name het vinden van een oplossing voor de grote

heterogene groep van tienduizenden Duitse burgers bleek moeilijk. De wraakgevoelens leidden tot diverse plannen, waaronder bijvoorbeeld de Nederlandse voorstellen om Duits grondgebied te annexeren en *Operatie Black Tulip*: in september 1946 werd er in opdracht van de Nederlandse regering begonnen met het uitzetten van mensen met de Duitse nationaliteit.⁹ Een enkele uitzondering werd gemaakt voor 'oprechte vrienden van Nederland', maar het was logischerwijs moeilijk om dat te bewijzen. Enkel een ontvrijdingsverklaring kon de toekomst van een Duitser in Nederland veilig stellen. Het is een dergelijke ontvrijdingsverklaring waaraan gerefereerd wordt in het jaarverslag van de Kastelenstichting, aangezien de Kastelenstichting in opdracht van het Beheersinstituut medebeheer had over een aantal geconfisqueerde vermogens van vijandelijke Duitsers. Voornoemd onderzoek wijst uit dat er vermoedelijk 32 confiscaties hebben plaatsgevonden. Deze kastelen, huizen en ruïnes waren:

Amerongen		Neuborg	
Amstenrade		Nijenhuis	
Arcen		Nijenrode	
Assumburg	*	Oost	*
Batenburg	*	Oostermeer	
Bochholtz		Puth	
Cannenburg	*	Rimburg	
Doddendaal		Rivieren	
Doorn	*	Schaesberg	*
Herinkhove		Slangenburg	*
Heyen		Spanderswoud	*
Hillenraad		Twickel	*
Horst	*	Vaalsbroek	*
Lemiers		Weldam	
Meer		Westerflor	
Middachten		Zuylenstein	

Hoewel deze meer dan dertig zaken slechts een fractie betreffen van de in totaal ruim 45.000 vermogens van politiek delinquenten die het NBI afhandelde, hadden de confiscaties belangrijke gevolgen voor het Nederlandse erfgoed. Zeker elf bekende monumenten (aangegeven met een sterretje) waren in 1967 uiteindelijk in handen van stichtingen, verenigingen en gemeenten gekomen,

Vorige pagina: Herickhave, Tubbergen (Overijssel). Foto Hans Hageman, 2002.

Rechts: Amstenrade, Amstredade (Limburg). Foto G.L. Hasseleij Kirchner, 1893.

waarmee belangrijk erfgoed in Nederland veiliggesteld werd. De lotgevallen van deze en de overige 21 kastelen in de periode kort na de bevrijding zijn in veel gevallen echter niet of maar zeer ten dele opgehelderd.

Kastelen met Duitse banden

Interessant zijn de beschrijvingen van deze kastelen die zijn teruggevonden in het archief van de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten. Wie deze lijst, gedateerd op januari 1946, heeft opgesteld is, evenals de aanleiding, onbekend, maar het verslag van de door Natuurmonumenten verrichte inspecties van kastelen biedt mogelijkheden tot allerlei speculaties. Opvallend zijn vooral de gedetailleerde beschrijvingen betreffende de connecties van personen met Duitsers of Duitsland. Zo blijkt de zus van de eigenaar van kasteel Heyen, J.F.W. Otten, getrouwd geweest te zijn met een Duitser. Otten wilde haar deel overnemen, maar de toevoeging 't zij van haar, 't zij na verbeurdverklaring van den Staat' lijkt dit onmogelijk te hebben gemaakt. Kasteel Meer was eigendom van de 'gedeeltelijk' Duitse weduwe van baron de Lohe, achter wiens naam tussen haakjes geschreven stond (geen Duitscher). Ook interessant is de toelichting bij kasteel Reuver, eigendom van W. markies de Villers. De Villers was een zeer goed aangeschreven Duitser, aldus het verslag, die weigerde zijn zoons naar de Duitse school te sturen, onderduikers had en altijd ruzie had met de partij (NSB). Hij en zijn vrouw spraken uitstekend 'Hollandsch', de kinderen 'gevoelen zich Hollandsch' en hij heeft zich vroeger niet laten naturaliseren enkel omdat hij dan zijn titel kwijt zou raken. Blijkbaar heeft de staat kasteel Reuver na de oorlog geconfisqueerd, gezien Villers' aanwijsbare banden met Duitsland. Aangezien de man bij nader inzien echter niets bleek te hebben misdaan en juist als Nederlander heeft gehandeld, wordt in de beschrijving de hoop uitgesproken dat het kasteel in handen van de Villers terugkeert.

Andere uitweidingen zijn minder opvallend, maar wel intrigerend. Zo wordt bij kasteel Amstenrade vermeld dat het 'thans in gebruik is als hospitaal voor gedetineerde mannen en vrouwen' van de NSB. Ook kasteel Rivieren is in gebruik voor NSB-gedetineerden. Bij kasteel Schaesberg wordt expliciet vermeld dat het om eigendom van 'beide Duitschers' gaat, terwijl bij kasteel Puth de nadruk wordt gelegd op het feit dat de zuster van de eigenaar 'genaturaliseerd Nederlandsche' is. De geciteerde passages uit het archiefmateriaal lijken het onrecht dat de verschillende Duitse kasteel eigenaren na de oorlog door de Nederlandse staat werd aangedaan - al was dat soms maar tijdelijk - te verbeelden. Vele Duitsers, waarvan nog staat te bezien of zij iets misdaan hadden, verloren door hun status als vijand van de staat hun eigendom(men). Het tot vijandelijk vermogen verklaarde bezit werd onteigend en de Duitse

identiteit 'besmeurd'. Illustratief is de casus van Spanderswoud.¹⁰ Spanderswoud werd vlak na de oorlog in opdracht van het Beheersinstituut geconfisqueerd, waarbij aanvankelijk geen hoop was dat het landgoed terug zou keren in handen van de Duitse eigenaar. Het landgoed werd in de jaren die volgden door het Beheersinstituut verwaarloosd, met als gevolg dat Spanderswoud in zeer vervallen staat verkeerde toen het tegen de verwachtingen in wel aan de eigenaar werd teruggegeven. De eigenaar verkocht het landgoed vervolgens via zijn naamloze vennootschap door, waarna het 'mooie, maar verwaarloosde landgoed' bij Natuurmonumenten terecht kwam, aldus *De Kampioen* in 1958.¹¹

Naamszuivering

Hoewel oorspronkelijke eigenaren via ingewikkelde juridische routes konden proberen hun eigendom terug te vorderen, waarbij de ontvrijdingsverklaring een eerste vereiste was, bleek in veel gevallen het vermogen niet eenvoudig te retourneren. Zelfs wanneer de rechtbank de onschuld van de Duitser in kwestie geloofde en een ontvrijdingsverklaring afgaf, handelde de Nederlandse staat niet altijd volgens de regels. De eigenaar was in veel gevallen dusdanig gedupeerd dat restauratie met het geretourneerde vermogen financieel onmogelijk was en herbestemming of verkoop noodzakelijk bleek. De inboedel was in sommige gevallen al bij de confiscatie verkocht, zoals bij de Slangenburgh en de Cannenburgh.

Via verschillende wegen kwamen de diverse kastelen terecht bij de Kastelenstichting, die vervolgens zonder voldoende financiële middelen probeerde zorg te dragen voor de verwaarloosde monumenten. Hoewel dit voor de kastelen, die meestal een representatieve of museale bestemming kregen, vaak een redding bleek, werd de oor-

Boven: Vaalsbroek, Vaals (Limburg). Foto Alphons te Beek, 2008.

Rechts: Slangenburgh, Doetinchem (Gelderland). Tekening van Jan de Beijer, 1743.

Rechtsboven: Doddendaal, Ewijk (Gelderland). Foto Peter van der Wielen, 1998.

spronkelijke, tot vijand verklaarde eigenaar in een aantal, nog nader exact vast te stellen gevallen groot, soms onherstelbaar onrecht aangedaan.¹²

Het Beheersinstituut werd pas in 1967 opgeheven, maar al na enige jaren vol wraakgevoelens keerde de rust weer in Nederland en begon het onafhankelijke rechtsstelsel de plannen van het Beheersinstituut te belemmeren.¹³ Verschillende zogenaamd vijandelijke onderdanen werden van alle blaam gezuiverd. Dit had als directe consequentie dat vele zaken jaren voortsleepten en dat de uiteindelijke resultaten van het Beheersinstituut niet aan de verwachtingen voldeden, ondanks het feit dat het instituut de overheid miljoenen opleverde. De Kastelenstichting was ondertussen vanaf medio jaren vijftig steeds zelfstandiger gaan opereren en werd met de opheffing van het Beheersinstituut op 1 juni 1967 officieel onafhankelijk.¹⁴ De nieuwe impuls die de overheid aan de monumentenzorg had zullen geven, was uitgebleven en nog altijd was er gebrek aan financiële middelen. Het waren eigen bestuurlijke initiatieven, sponsors en (financiële) ondersteuning van particulieren die de financiële basis vormden voor de stichting.

Hoewel verschillende archiefstukken rieken naar onrechtvaardigheid, zal enkel verder onderzoek kunnen uitwijzen in welke gevallen de voormalige Duitse eigenaren daadwerkelijk onrechtmatig gedupeerd werden. Kwesties als Huis Doorn en het eiland Schiermonnikoog, dat eeuwenlang rechtmatig eigendom van de Duitse familie von Bernstorff was geweest, maar in 1945 op juridisch dubieuze wijze geconfisqueerd door de Nederlandse overheid, impliceren echter duidelijk onrechtmatigheden. Onderzoek naar de confiscatie van Duitse kastelen in Oost-Europa, bijvoorbeeld Sudetenland (huidig Tsjechië), wijst uit dat ook in andere landen dergelijke eigenaardigheden hebben plaatsgevonden. Met de huidige aandacht voor 'erfgoed van de oorlog', lijkt de tijd rijp om meer dan 65 jaar na de oorlog wederom een stukje schimmig verleden te ontrafelen.¹⁵ ■

Noten

- 1 ANWB, *De Kampioen* 61-3 (1946), 8-10, aldaar 10.
- 2 Froukje van der Meulen, 'Kastelen in een nieuwe wereld. De Tweede Wereldoorlog als katalysator in de twintigste-eeuwse ontwikkeling van Nederlandse elitewoningen' in: *Virtus, jaarboek voor adelsgeschiedenis* 18 (2011), aldaar 216-220.

- 3 Mariëlle Bakker, *Kastelen in Oorlogstijd* (Utrecht 2010), 24.
- 4 C. van Eysinga, 'De Nederlandse Kastelen Stichting: ontstaan en ontwikkeling' in: *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 1 (1983-1987), 275-278, aldaar 276.
- 5 *ibid.*, 278.
- 6 M.O.Oprel, *(On)eigenlijk onteigend? Een verkennend onderzoek naar de confiscatie van kastelen, landhuizen en landgoederen van oorspronkelijk Duitse eigenaren na de Tweede Wereldoorlog in Nederland (1945-1967)*. Bachelorscriptie Geschiedenis, Vrije Universiteit Amsterdam 2011.
- 7 Jaarverslag Nederlandsche Kastelenstichting 1946, 11-12.
- 8 *ibid.*, 5-6.
- 9 Informatief en zeer relevant is het werk van Sintemaartensdijk en Nijland, zowel het boek als de aflevering 'operatie Black Tulip' in *Andere Tijden*. Jan Sintemaartensdijk en Yfke Nijland, *Operatie Black Tulip. De uitzetting van Duitse Burgers na de Oorlog* (Amsterdam 2009), 74.
- 10 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, inv. nr. 1610.
- 11 ANWB, *De Kampioen* 73-2 (1958), aldaar 55.
- 12 De overeenkomst met de lotgevallen van Schiermonnikoog dringt zich hier op. Juriste Foskea van der Ven beschreef in haar boek *Een omstreden eiland. De eigendom van het eiland Schiermonnikoog in het geding* (Groningen 1993) de geschiedenis van Schiermonnikoog, dat door de Nederlandse staat geconfisqueerd werd en tot op heden niet aan de rechtmatig eigenaar wordt teruggegeven.
- 13 Friso Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht 1989), 418.
- 14 Lou de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 12 Epiloog, tweede helft* (Amsterdam 1988), 650.
- 15 Sinds enkele jaren lopen er allerlei interessante NWO-projecten onder leiding van o.a. prof. dr. Rob van der Laarse over onder meer het erfgoed van de oorlog en de plaats van materiële en immateriële overblijfselen van de Tweede Oorlog. Interessant is onder meer: Frank van Vree en Rob van der Laarse, *Dynamiek van de herinnering* (Amsterdam 2009).

EEN BIJZONDERE BALK

door Bernard Heijman

***Bij een restauratie in de woontoren Vuylcop
in het zuiden van de provincie Utrecht, nabij
Schalkwijk, werd een bijzondere balk aange-
troffen. De beschilderde balk geeft ons een
zeldzaam beeld van hoe een middeleeuws
kasteel aan de binnenkant versierd was.***

Bernard Heijman is
– naast oud-gezagvoerder bij de KLM –
eigenaar / architect van
de woontoren 'De Vuylcop'

De Vuylcop

De Vuylcop is een woon-verdedigingstoren uit het midden van de dertiende eeuw. De toren kent drie verdiepingen boven een kelder en heeft muren van 1,20 m dik op kelderniveau, die elke verdieping ongeveer 20 cm verjongen of vermageren (dunner worden). Een vloerbalk die op een vermagering tegen de gevel ligt, noemt men de strijk-balk, of strijkbint. Op de strijkbint van de zoldervloer tegen de noordwestgevel zijn middeleeuwse balkschilderingen aangetroffen.

De toren is een monument met een uitzonderlijk hoge cultuurhistorische waarde. Dat komt omdat het bouwwerk nooit is afgebrand of verwoest en dus nooit is herbouwd. Dat betekent dat alle bouw-, leef- en woonsporen van de afgelopen 750 jaar nog aanwezig zijn. Door een samenloop van omstandigheden is er 25 jaar lang bouw- en cultuurhistorisch onderzoek verricht. Dat heeft er toe geleid dat een schat aan gegevens is gedocumenteerd, door middel van duizenden dia's, een paar duizend monsters en vele honderden handgeschreven dagrapporten.

De balkschilderingen

Tot nu toe was in Nederland slechts een balkstuk van 90 cm met middeleeuwse schilderingen bekend in Brielle. Door toevalligheden is in de Vuylcop een balk van 6 m bewaard gebleven die aan twee zijden geheel of deels beschilderd is.

Voordat men in de Gouden Eeuw namelijk een extra verdieping op de toren zette, heeft men de originele stookplaats verplaatst van de zuidwestgevel naar de noordwestgevel. Het nieuwe rookkanaal leidde men achter de strijkbinten van de woonverdieping en de slaapverdieping langs naar boven. Het kanaal werd in de gevel uitgehakt, maar de houten strijkbinten konden de hoge temperatuur niet verdragen. De eikenhouten strijkbint van de woonverdieping schroeide geheel door en werd vervangen door een bint van naaldhout. Deze werd niet meer op de vermagering gelegd, maar er naast om wat meer afstand te creëren tussen bint en rookkanaal.

Anders dan de woonverdieping brandde de strijkbint van de zolderverdieping niet geheel door, maar er schroeide wel een grote hap uit. Om dat te verdoezelen, heeft men de bint 90 graden gedraaid waardoor de uitgeschroeide hap boven kwam te liggen. Ook hier werd naaldhout gebruikt om de bint weer aan te helen en daarna werd de vloer er opnieuw over heen gelegd. Omdat bleek dat de uiteinden van de bint ook door rot en insecten waren aangetast, werd besloten de bint te vervangen. Bij het verwijderen van het hout werd aan

de onderzijde een middeleeuwse schildering op de balk ontdekt. Doordat de bint is gedraaid, is over dit deel niet heen geverfd en is de schildering intact gebleven

Schildering

Omdat men vermoedde dat een groter deel van de balk schilderingen zou vertonen, werd de balk in zijn geheel uitgenomen en daarna bestraald. Dat leek de minst schadelijke manier om het rotten van het hout te stoppen en het ongedierte te doden, chemische middelen zouden de schilderingen zeker aantasten. Dat kon niet ter plaatse gebeuren en daarom moest de balk in drie stukken worden gezaagd. Gelukkig kon dat zo worden uitgevoerd, dat de schildering er niet noemenswaardig onder leed. Na bestraling zijn de drie stukken vast gemonteerd in drie kisten opgeslagen in afwachting van restauratie en conservering. De bedoeling is om de balk in een vitrine aan de moerbint van de salon zichtbaar te maken.

De schilderingen zijn uitgevoerd in eiwit (caseïne) en bestaan uit een knoestige tak waaromheen zich ranken slingeren. Dat deze schildering bewaard is gebleven, is heel zeldzaam. In genoemd Brielse balkstuk van 90 cm heeft vrijwel identieke schilderingen.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg beschreef de schildering op de balk van Vuylcop in 1989 als afkomstig van een 'kunstige hand'. Er is een witte, kalkachtige onderlaag aangebracht met daarop een rood-oranje menielaag. De tekenaar heeft daarover heen de knoestige staaf getekend in oker, met bladeren in verschil-

Vorige pagina: Vuylcop, Schalkwijk (Utrecht).

Boven: Detail van de beschilde balk.

lende kleuren. De deskundige dateerde de schildering toen in de vroege vijftiende eeuw. De balk is een aantal malen overgeschilderd, maar gelukkig is deze schildering bewaard gebleven. Het is denkbaar, maar onbekend, dat ook het andere hout in het kasteelinterieur beschilderd is geweest. ■

advertentie

Van Lierop
 Conserveert & Herstelt Hout | Verdrijft Vocht

Een gezonde kijk op onroerend goed

Houtinsectenbestrijding | Zwamsanering
 Houtrestauratie met epoxytechniek | Isochips®-kruipruimteisolatie
 Vochtwering | Kruipruimterenovatie | Constructiedroging
 Heteluchtmethode | Zuurstofarmeluchtmethode | Microgolvenmethode
 Onderzoek met de videoscope | Inspectieabonnementen

Vestigingen in: Alphen aan den Rijn | Liempde | Echt
 Heerhugowaard | Assen | Mechelen (B)

www.vanlierop.nl

VAKANTIE IN EEN SPROOKJESWERELD

door *Diana Spiekhout*

Bij het verschijnen van dit nummer is het alweer voorbij: op 21 en 22 april was er weer een Elf Fantasy Fair. Reizigers op Utrecht centraal zullen verbaasd opgekeken hebben toen de stationshal gedomineerd werd door prinsessen, trollen, ridders en andere curieus verklede lieden. Deze bont uitgedoste figuren waren op weg naar kasteel De Haar, waar de Fair in de kasteeltuinen plaatsvond. De Elf Fantasy Fair is een zeer groot evenement op het gebied van fantasy, reenactment en cosplay.

Diana Spiekhout studeerde kunstgeschiedenis en archeologie in Groningen en deed onderzoek naar kastelen

Men kan er demonstraties, lezingen, muziek, een markt en vooral veel verklede bezoekers verwachten. De sprookjesachtige 'restaurant' van Cuypers en de tuinen van Copijn bieden de ideale setting voor het grootste fantasy evenement van Europa. Er is niet alleen oog voor het evenement en de bezoekers, maar ook voor het kasteel. Tijdens de Elf Fantasy Fair in Haarzuilens zijn de rondleidingen door het kasteel De Haar zo populair dat men zich er van te voren voor moet opgeven.

De Elf Fantasy Fair op De Haar is niet het enige grote verkleedevenement dat op het landgoed van kastelen wordt gehouden. Sinds 2009 wordt er ook een Elf Fantasy Fair in de kasteeltuinen van Arcen georganiseerd. Daarnaast wordt in de kasteeltuinen van De Keukenhof in Lisse elk jaar het driedaagse evenement *Castlefest* gehouden. Deze evenementen trekken tussen de 9.500 en 24.000 bezoekers. Ook op kleinere schaal worden fantasy, cosplay en/of reenactment evenementen gehouden nabij kastelen zoals het ridderspektakel op landgoed Vennerbroek in Paterswolde.

Carnaval?

De eerste associatie die men met verkleden heeft is carnaval. Toch zijn de motieven van het publiek anders dan die van de gemiddelde carnavalganger. Hoewel sommige outfits carnavalesk zijn, besteedt de bezoeker van fantasy en reenactment evenementen veel meer tijd en geld aan het kostuum. De kostuums en bijbehorende attributen zijn te koop op de evenementen. Daarnaast maken veel bezoekers hun eigen kleding. Ook de achterliggende motieven om zich te verkleden verschillen, vooral het romantische

element speelt een grote rol. Aangezien de evenementen op een besloten terrein gehouden worden, krijgt men het gevoel in een andere wereld te zijn. De kraampjes, de muziek en het kasteel dragen hieraan bij. Liefhebbers van fantasy en reenactment willen graag dit gevoel ervaren. Door verkleed te gaan, ga je op in deze 'fictieve' wereld.

Fantasy, reenactment en cosplay; wat is het verschil?

De verklede bezoekers zijn *grosso modo* onder te verdelen in verschillende kledingstijlen en genres. Reenactment is het zo getrouw mogelijk uitbeelden van historische figuren. Meestal beelden reenacters een ambacht of een historische gebeurtenis uit. De nadruk bij deze vorm van verkleeden ligt op de histo-

rische correctheid van het uit te beelden karakter en kostuum.

Cosplay is een samenstelling van de woorden costume en play. Zoals de term doet vermoeden, gaat het om het zo goed mogelijk uitbeelden van een bestaand karakter. Dit kan een karakter van een computerspel, strip of film zijn. Ook bij deze vorm van verkleeden gaat het erom getrouw mogelijk het personage uit te beelden. Cosplay is een stijl die zijn oorsprong in de Japanse popcultuur heeft.

Onder het fantasygenre vallen alle kostuums die niet in de bovengenoemde hokjes passen. Fantasy-kostuums kunnen het best gedefinieerd worden als 'het creëren van een kostuum waarbij niet gestreefd wordt naar getrouwheid van een bestaand karakter of stijl'. Behalve deze drie vormen van verkleeden, zijn er op deze evenementen ook verschillende alternatieve kledingstijlen waargenomen te zien.

De evenementen trekken behalve verklede bezoekers veel fotografen. Het is voor de fotografen de ultieme kans om 'modellen' te fotograferen in combinatie met het kasteel, bijgebouw of kasteeltuin. Daarnaast zijn er ook niet-verklede bezoekers, maar zij zullen zich al snel een buitenbeentje voelen tussen al het verklede volk. Dat vormt voor velen de aanleiding om zich op het daaropvolgende evenement ook te verkleeden. ■

Linksboven: Diana, foto Michael foto13.

Links: Marian., foto Kees Norbert.

Boven: Annemiek, foto Gwenny Ruiz.

Rechts: Nogmaals Diana, foto Studio56..

DE RENT- MEESTER EN ZIJN BUITEN- PLAATS

door Lucy Wessels

In het Jaar van de Buitenplaats mag een artikel over de functie en rol van de rentmeester niet ontbreken. Een aloud beroep, al in de middeleeuwen waren er rentmeesters. In de verhalen over Ivanhoe en Robin Hood komen ze er niet al te best af: gierige machtswellustelingen, die er niet voor terugdeinsden om enerzijds de boeren te laten creperen, anderzijds hun heer te bedriegen.

Hoewel deze verhalen geromantiseerd zijn, is het wel zeker dat rentmeesters veel macht hadden.

Lucy Wessels is lid van
de redactie van NKS Kasteelkatern

De moderne rentmeester

Je kunt je afvragen hoe het beroep van rentmeester er tegenwoordig uit ziet. In 1904 is de Nederlandse Vereniging van Rentmeesters opgericht. Het doel van de vereniging is kwaliteitshandhaving van de beroepsgroep. Aangesloten rentmeesters werken volgens een gedragscode die door de vereniging is opgesteld. Zo wordt deskundigheid, kwaliteit en integriteit gegarandeerd.

Hoe word je eigenlijk rentmeester en welke taken horen bij die functie? Aan de hand van interviews met rentmeesters Handert Scheffer en John Smits probeer ik een beeld te schetsen. Handert is rentmeester bij 't Schoutenhuis in Woudenberg, dat werd opgericht in 1908 door jhr. W.H. de Beaufort. Het doel was aanvankelijk om de landgoederen van de familie, waaronder bijvoorbeeld het huidige gebied Den Treek-Henschoten (provincie Utrecht), te beheren. In de loop der jaren hebben ook andere eigenaren hun landgoederen aan 't Schoutenhuis toevertrouwd. Er zijn op dit moment maar liefst 150 landgoederen in beheer. Handert is er, na een studie cultuurtechniek aan de Hogere Bosbouw en Cultuurtechnische School, nu Larenstein, afstudeer richting vastgoedbeheer, gevolgd door een kopstudie Bedrijfskunde, als rentmeester aan het werk gegaan.

Beheer van een landgoed

In een oude Dikke van Dale (1950) staat de betekenis van het woord rentmeester: *ontvanger van renten (pacht), hij die voor de eigenaar beheert*. Het lijkt dan dat het innen van de pacht het belangrijkste werk is, maar dat is zeker niet zo, aldus Handert. Een rentmeester beheert het landgoed voor de eigenaar, inclusief de administratie en boekhouding. Hij zorgt voor het verhuren en verpachten van opstallen en land, het afsluiten van verzekeringen, het onderhoud en beheer van opstallen, bos en natuur en het aanvragen van de daarvoor benodigde subsidies. De rentmeester vertegenwoordigt de eigenaar jegens de overheid en de gebruikers zoals (erf)pachters en huurders. Het belangrijkste doel is het landgoed rendabel te houden. Voor onderhoud en ontwikkeling van het landgoed worden veelal meerjarenplannen opgesteld in samenwerking met de eigenaren. Daarvoor is veel inzicht en overzicht nodig. Naast het beheren van landgoederen wordt de rentmeester veel geraadpleegd voor eenmalige projecten. Dan gaat het bijvoorbeeld om taxaties, onteigeningen, functieveranderingen en planschades.

De Boom

Handert heeft onder andere Kasteel Duivenvoorde¹ en landgoed De Boom² in zijn portefeuille. Het zijn twee heel verschillende bezittingen. Duivenvoorde bestaat

uit een landgoed van circa 260 ha met een kasteel waarin een museum gevestigd is, gelegen in een landschapspark. Het totale landgoed is 52 jaar geleden ondergebracht in een Stichting. Het museum beschikt voor het dagelijks beheer over een directeur. Landgoed De Boom werd vanaf 1948 ondergebracht in Stichting De Boom en is inmiddels in totaal ongeveer 1050 ha groot, met 20 pachtboerderijen en ruim 55 huizen die worden verpacht en verhuurd. De bezittingen liggen vooral in en rond Leusden en Woudenberg. Om het landgoed te versterken, koopt De Boom bijna ieder jaar een stukje grond aan binnen haar invloedssfeer mits dat iets toevoegt aan de belangen van de landbouw en natuur op het landgoed. Schaal is voor een landgoed te beschouwen als een kritische factor: het land moet voldoende opbrengen om het landgoed en de zich daarop bevindende gebouwen in stand te kunnen houden.

De historische buitenplaats De Heiligenberg behoort ook tot De Boom. Een van de projecten waar nu aan gewerkt wordt, is het vernieuwen en verjongen van het landschapspark van de Heiligenberg, met behoud van de historische waarden. Daarvoor is een masterplan opgesteld door landschapsarchitect Michael van Gessel. Het plan wordt nader uitgewerkt en gerealiseerd in deelplannen.

De binding met de omgeving is groot. De Boom is een stichting met een ideële doelstelling, die projecten met een maatschappelijk belang in haar omgeving ondersteunt. Voorbeelden hiervan zijn het realiseren van een struintuin (een educatieve tuin voor kinderen), een bus voor gehandicaptenvervoer van Stichting Reinaerde, een bijdrage voor de restauratie van het orgel in de Hervormde kerk in Woudenberg en een bijdrage voor het Von Gimborn Arboretum in Doorn.

Huis Sevenaer

De situatie van Landgoed Huis Sevenaer, een levende kasteelboerderij, is heel anders. De schaal is hier een probleem: het landgoed telt 65 ha. Het is een uitdaging om daarvan voldoende opbrengst te hebben om het landgoed in stand te houden. John Smits heeft de taak op zich genomen om dit te realiseren. John is rentmeester bij Staatbosbeheer. Naast deze baan is hij privé ook rentmeester van het industriële erfgoed Klarenbeek en van het Landgoed Huis Sevenaer.

Linker pagina: Huize de Boom, Leusden (Utrecht).

Foto © Jan Evert Meijer Fotografie.

Rechts: Huize de Boom. **Foto auteur.**

We hebben de afspraak op het landgoed Huis Sevenaer. Met enige moeite vind ik de toerit. Het is duidelijk dat hier wel erg veel te restaureren is, het huis en het naastgelegen koetshuis zien er vervallen uit. In het maartnummer van *Kasteelkatern* werd al aandacht besteed aan Sevenaer in de rubriek Bedreigde Kasteelen. Het huis wordt bewoond door de hoogbejaarde eigenaar, jonkheer Huub Van Nispen tot Sevenaer. Hij woont er al vanaf 1947 en vanaf zijn vestiging op het landgoed heeft hij de boerderij biologisch gerund, wat in de tijd van de opkomst van kunstmest wel heel bijzonder was. Het heeft geresulteerd in een uniek stuk grondgebied. Maar het land ligt direct in het centrum van de gemeente Zevenaar. Van Nispen heeft dan ook decennialang gestreden en geprocedeerd tegen de gemeente die zijn grond wilde hebben om er op te bouwen. Het landgoed heeft eronder geleden. Maar, vertelt John, inmiddels is de relatie met de gemeente hersteld. In de gemeente zijn veel mensen die de waarde van het landgoed inzien.

Restauraties

Vorig jaar is de Stichting tot Behoud van Landgoed Sevenaer opgericht die de restauratie van het landgoed begeleidt. Voor restauratie wordt nauw samen gewerkt met de gemeente, de Provincie Gelderland, de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en het Nationaal Restauratie Fonds. Deze instanties zorgen ook voor een deel van de financiering. Toen de provincie 1 miljoen euro subsidie goedkeurde, kon in november vorig jaar met de restauratie van de veeschuur worden begonnen. Als de stal klaar is, gaat men verder met het aangrenzende Polderhuis (met de landgoedwinkel en de stadsbrouwerij) en het binnenplein. Dit tezamen vormt een pilot.

Inmiddels is de Stichting naarstig op zoek naar aanvullende middelen. Als er voldoende beschikbaar is,

kan misschien volgend jaar met de restauratie van het koetshuis worden begonnen. John hoopt ook dan te kunnen beginnen met een gedeeltelijke restauratie van het huis: het herstel van het dak is urgent. Binnen de randvoorwaarden van het landgoed moeten nieuwe economische dragers worden ontwikkeld.

Werkrelaties

Als rentmeester stelt John de jaarverslagen op en regelt de fiscale en contractuele zaken. Ook met het zoeken naar financiële middelen is hij druk, het mobiliseren van de juiste mensen, draagvlak creëren en dergelijke. Een goede relatie met de gemeente is van essentieel belang maar ook de vrijwilligers op het landgoed spelen een belangrijke ondersteunende rol. Al meer dan veertig jaar woont en werkt Joyce van Katwijk op Huis Sevenaer. Met haar werkt John veel samen. Zij is een bron van informatie, een spil die veel weet en doet. Zij onderhoudt veel contact met de gemeente en coördineert de vrijwilligers die op het landgoed werken. Voor een educatief project leidt Joyce schoolkinderen rond. Ze vertelt dat er voor de schoolkinderen drie hoogtepunten zijn in de rondleiding: de kelder waar grote spinnen leven, het onkruid waarover zij vertelt hoe nuttig het is en de traditionele mestvaalt. Zij laat daarbij zien hoe de mest composteert. In drie emmers: verse vloeibare mest, iets oudere mest en een emmer met mest die klaar is om te gebruiken.

Boven: De overwoekerde tuin rondom Huis Sevenaer.

Foto auteur.

Rechts: De ooit statige ingangspartij Huis Sevenaer.

Foto auteur.

Met eigen ogen (en neus) kunnen de schoolkinderen constateren dat het uiteindelijke product gewoon naar grond ruikt en dat je het in je hand kan nemen.

Niet alleen Joyce is op Sevenaer werkzaam. Vorig jaar is voor de Tuinderij een tuinder aangesteld. Dat was een grote stap, maar noodzakelijk. De tuinder heeft tot taak de productie in de tuinderij te optimaliseren, wel op biologische wijze. Belangrijk is natuurlijk ook het vergroten van de afzetmogelijkheden. De belangstelling voor de producten is erg groot. In de landgoedwinkel worden de producten verkocht en ook levert Sevenaer aan Willem & Drees³, de organisatie die supermarkten voorziet van groenten uit de buurt. De vrouw van de tuinder teelt bloemen die verkocht worden in de landgoedwinkel.

Trots

Het landgoed is niet vrij toegankelijk, maar is opgenomen in de stadswandelingen die in de zomer in Zevenaar worden georganiseerd. Er zijn plannen om in de toekomst de mogelijkheid te bieden om met een toegangskaartje wel het landgoed te bezichtigen. Het moet spannend en bijzonder blijven om het landgoed te bezoeken. Want het landgoed is ook kwetsbaar en kent hoge natuurwaarden. En dat midden in de stad. Het is een grote uitdaging om dit Huis Sevenaer te redden voor de toekomst. Het doel van John is dat landgoed Huis Sevenaer over tien jaar rendabel is. Prachtig dat het nog bestaat... ■

Noten

- 1 www.kasteelduivenvoorde.nl.
- 2 www.kasteleninutrecht.eu/DeBoom.htm.
- 3 www.Willemendrees.nl.

BEDREIGDE KASTELEN

DOOR ANNEMIEKE WIELINGA
EN BEN OLDE MEIERINK

Het Kasteel van Ootmarsum

De Gemeente Dinkelland en de Stichting Commanderie Ootmarsum hebben in november 2011 aangekondigd dat zij plannen hebben om het voormalige kasteel van Ootmarsum te 'herbouwen'.

Hof van de Duitse Orde

De situatie is als volgt. Op het terrein van het huidige Openluchtmuseum te Ootmarsum stond voorheen het kasteel van Ootmarsum, gebouwd kort na 1262. Dit kasteel was in handen van de ridders van de Duitse Orde en maakte deel uit van het Duitse Huis te Utrecht. De commanderie had de verschijningsvorm van een kasteel met voor- en hoofdburcht, een complex met een landelijk karakter met opvallende vakwerkwanden met leemvullingen die in het midden van de achttiende eeuw nog aanwezig waren. Zelfs het hoofdgebouw of commandeurswoning, die een eigen omgrachting kende, was tot in die tijd nog deels in vakwerk.

De bebouwing op de voorburch varieerde tussen van in Bentheimer zandsteen uitgevoerde forse kapel uit 1480 tot bijgebouwen in vakwerk. Het was vergelijkbaar met de voorburch van de burch Steinfurt. Alle bebouwing was geconcentreerd op hoofd- en voorburch en dat gaf het geheel een beslotenheid, die in de herbouwplannen geheel ontbreekt. In 1628 benoemde de Duitse Orde Johan Diederik von Heiden tot nieuwe Commandeur. Hij ruilde in 1635 zijn bezittingen in het hertogdom Kleve met de Duitse Orde tegen de Commanderie Ootmarsum. Hierdoor waren de bezittingen in Twente plotseling particulier bezit van een edelman geworden. Dat leidde tot politiek geharrewar, maar uiteindelijk werd Huis Ootmarsum beschouwd als een havezathe. De familie Von Heiden, die later Hompesch aan hun naam toevoegde, bleef tot 1807 eigenaar van het huis, dat door hen tot buitenplaats werd omgevormd. Opvallend was het vele water, dat niet alleen voor de molens op het landgoed werd gebruikt, maar ook fontein en in het park en op het voorplein voedde middels uitgeholde boomstammen. Die houten buizen zijn nog in het openluchtmuseum te bewonderen. De tuinen van Ootmarsum hadden een uitgebreid lanenstelsel, waarop het huidige stratenpatroon van het dorp gebaseerd is.

In 1811 werd het landgoed geveild. Belangstelling was er vooral voor de ruim zestig boerderijen die bij het

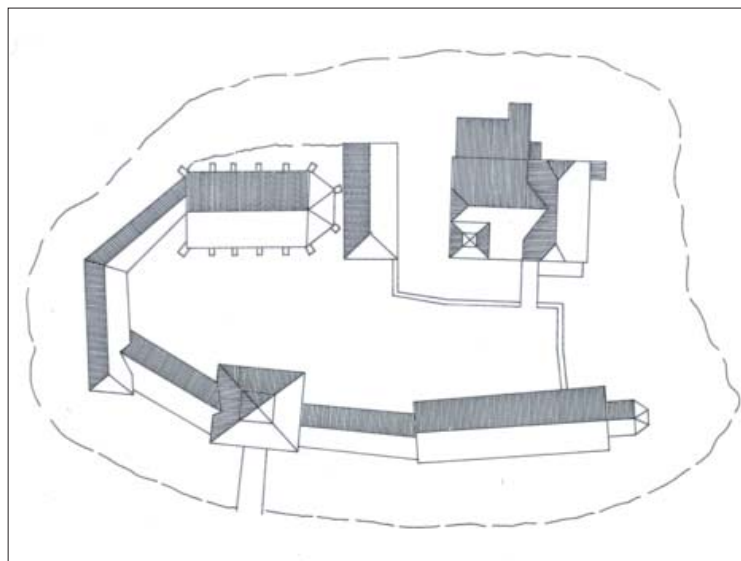
huis hoorden. Voor het kasteel zelf was geen nieuwe bewoner te vinden. Dat werd deels gesloopt en een ander deel verbouwd tot een woning met een kasteelachtig uiterlijk. Ook dat gebouw is uiteindelijk aan het einde van de negentiende eeuw gesloopt. Veel materialen zijn elders hergebruikt. Wat nog rest van de oorspronkelijke veste is de ingang van het Openluchtmuseum, het zogenaamde Molenhuisje, vroeger een deel van de voorste molen van het kasteel. Verder zijn er nog archeologische resten en nauwelijks zichtbare grondsporen van de grachten. De Stichting Commanderie Ootmarsum, opgericht in 2004 of 2003 wil dit verleden doen herleven.

Reconstructie tot Vijfsterrenhotel

In 1997 deed het Archeologisch Adviesbureau RAAP in opdracht van de (toen nog zelfstandige) gemeente Ootmarsum een archeologisch onderzoek op de locatie van het Huis Ootmarsum in verband met de plannen van de gemeente tot een herinrichting van dit terrein. Mogelijkerwijs kon het Huis Ootmarsum daarin een rol spelen.

In 2007 verscheen het rapport van de Stichting Commanderie Ootmarsum *Commanderie Ootmarsum Het verleden terug in de toekomst*. De stichting streeft naar een reconstructie van de commanderie en het rapport biedt een scala van mogelijkheden: van themamuseum, galeries en rondleidingen door het Huys Ootmarsum tot een vijfsterrenhotel. Het rapport kwam tot stand met medewerking van de Universiteit Twente.

Plattegrond van Ootmarsum omstreeks 1730, naar D. Maschmeyer en H.K. Elties (uit: *De Havezaten in Twente en hun bewoners*, Jhr. A.J. Gevers en A.J. Mensema, Waanders, Zwolle, 1995).

Uit al die mogelijkheden lijkt zich een plan te destilleren, waarbij op het terrein van de Commanderie een vijfsterrenhotel, een whiskystokerij, een restaurant en een kapel komen te staan. Met betrekking tot de kapel is het de bedoeling dat deze als expositieruimte wordt ingericht om aan het verleden van de Commanderie en de Ridders van de Duitse Orde aandacht te besteden. De kapel moet een echte reconstructie van de voormalige kasteelkapel worden. Om het geheel te kunnen bekostigen worden er 28 luxe villa's gebouwd rond de horecavoorzieningen. Op de website van de stichting (www.commanderieootmarsum.nl), op de site van de gemeente (www.dinkelland.nl/actueel/projecten/00008/) en op de site van het ontwerpbureau BDP Khandekar (www.bdp.com/nl/Nederland/Projecten/Alfabetisch/N-Z/Ootmarsum-Commanderie/) zijn delen van de plannen in te zien. Volgens de site van het ontwerpbureau is het de bedoeling het Hooge Huys, zoals de Commanderie genoemd werd, te laten herleven. De verschillende delen van het gehele complex worden verbonden door het thema Heren en Boeren: saksische boerderijen, informele erven en statige huizen. Er komen strak aangelegde geometrische tuinen, passend bij het thema. Volgens deze site gaat het trouwens om slechts 24 woningen.

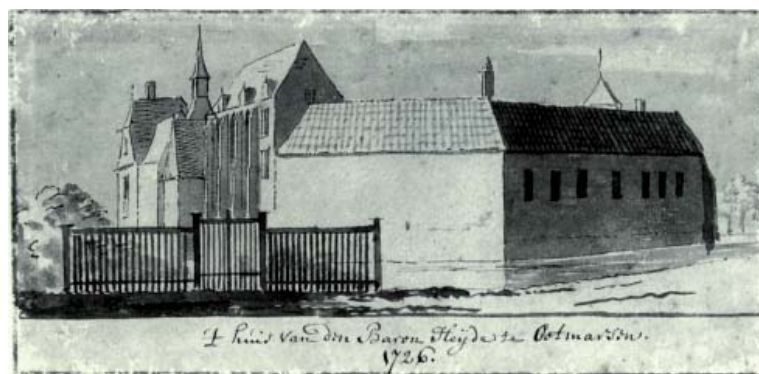
Reconstructie of nieuwbouw?

Onlangs stond in *Tubantia*, de Twentsche Courant, editie Twente & de Achterhoek (13 maart) een groot artikel over het Huys van Ootmarsum en de plannen met betrekking tot dit gebied. In dit artikel werd ook de mening van de NKS hierover verwoord. De NKS staat zeker niet negatief tegenover herbestem-

ming. Belangrijk daarbij is dat zorgvuldig met het archeologisch monument wordt omgegaan. Het herleven van het verleden kan bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving en inzicht geven in de ontwikkeling van de eigen omgeving. Belangrijk daarbij is dan wel dat er geen verkeerde voorstelling van zaken wordt gegeven. Ook met het verleden moet respectvol worden omgegaan. Dat lijkt in Ootmarsum op de achtergrond te geraken, of zoals de wethouder over de reconstructie van de Commanderie van Ootmarsum zegt: 'nieuwbouw met knipoog naar het verleden'. Die knipoog zet de bezoeker en de omwonende op het verkeerde been. Het gaat niet om een historische reconstructie maar om nieuwbouw en de knipoog dient slechts om de nieuwbouw beter verkoopbaar te maken, net zoals indertijd dat het geval was omtrent de plannen met betrekking tot de herleving van kasteel Stoutenburg (gemeente Amersfoort).

Knipoog naar de waarheid?

Indien de bouwplannen worden uitgevoerd, is het belangrijk een juiste voorstelling van zaken te geven. Gaat het om een bouwhistorisch verantwoorde reconstructie op basis van het onderzoek of alleen een gebouw in historische sfeer met een 'knipoog naar het verleden'. Wanneer de kosten van hergebruik moeten worden gecompenseerd met nieuwbouw in de directe omgeving, moet men zich afvragen of zo'n oplossing wel een meerwaarde heeft. Is men niet bezig met behulp van de cultuurhistorie te bouwen op een plaats die men als gemeenschap eigenlijk zou moeten beschermen? Volgens de regioarcheoloog lopen de resten bij de plannen rond Ootmarsum geen gevaar, dat wil zeggen, de resten van de hoofdgebouwen. Dat is een belangrijke beperking, want onlangs werd bij een kleinschalig onderzoek nog het fundament van een klein vierkant gebouwtje gevonden. Dat wettigt de verwachting dat er nog meer onbekende resten in de grond aanwezig zijn, die bij bouwplannen gevaar lopen. Twee van de geplande woningen komen bijvoorbeeld dichtbij of zelfs op delen van de fundamenteën van het Huis van Ootmarsum.

Het herscheppen van het hoofdhuis van de Commanderie op de voorgenomen locatie doet vermoeden dat de nieuwe bouwmassa langs de rand of net over de fundamente van het hoofdhuis komen te staan. Dat kan zeker gevaar opleveren voor het archeologisch monument, evenals de geplande woningbouw dat doet. De NKS is daar geen voorstander van.

De plannen tasten nog meer aan. Van de huidige uitgangspunten van het Openluchtmuseum, waarbij de los gestructureerde bebouwing van historische panden die elders moesten verdwijnen en hier zijn gered, is straks geen sprake meer. In de huidige beleving heeft het water in de vorm van vijvers en beekjes een belangrijke meerwaarde. Dat verdwijnt straks om plaats te maken voor een stedelijk, stenig en vooral weinig gestructureerd en rommelig aanzicht. Met name dat deel dat onder andere de landgoedwinkel bevat. Welke relatie heeft dat met de historie? De pseudo-historische wereld die wordt opgeroepen, heeft minder waarde dan de huidige situatie en het is bovendien volstrekt onhelder, welke geschiedenis men eigenlijk aan het publiek wil tonen. Veel van de geschiedenis van de Commanderie is nog in nevelen gehuld. Het gepresenteerde plan lijkt een mengelmoes van de verschijningsvorm van rond 1730 met een beeld uit begin negentiende eeuw, kort voor de afbraak, waarbij geen rekening wordt gehouden met de door D. Maschmeyer gereconstrueerde historische plattegrond. De nieuwbouw maakt bovendien een herinrichting van de historische tuinen onmogelijk.

Respect voor het verleden

De Nederlandse Kastelenstichting staat op het standpunt dat herbestemming van monumenten, in dit geval kastelen en historische buitenplaatsen en hun

Linksboven: Kaart van Jacob van Deventer, midden zestiende eeuw.

Links: Tekening uit 1726, toegeschreven aan Cornelis Pronk.

Rechtsboven: Schilderij van Meindert Hobbema, ca. 1670.

Afbeeldingen uit: *De Havezaten in Twente en hun bewoners*, Jhr. A.J. Gevers en A.J. Mensema, Waanders, Zwolle, 1995.

aanhorigheden, of het herbouwen, reconstrueren of op enigerlei wijze het weer tot leven brengen van deze monumenten, altijd gepaard moet gaan met veel respect voor de historie en de werkelijke verschijningsvorm. Dat betekent ook inzake het bouwen op of in de buurt van archeologisch materiaal dit bijvoorkeur niet of anders met uiterste voorzichtigheid moet gebeuren. Voor wat betreft dit laatste zou goed gedacht kunnen worden aan het lichte bouwen. Hiermee roept men de sfeer van het verleden op zonder dit verleden aan te tasten. Recentelijk is deze werkwijze gevolgd bij Moerenburg in Tilburg, waar uiteindelijk gekozen is het huis Moerenburg middels een staalconstructie te visualiseren. Een ander, wat ouder voorbeeld is de Uniastate te Beers.

Voordat zo'n reconstructie en herbestemming kan worden uitgevoerd, moet gedegen archeologisch onderzoek worden gedaan. Daarnaast is een bouwhistorisch analyse van de topografische afbeeldingen nodig om een correcte interpretatie van de verschijningsvorm te kunnen vormen. Bij twijfel is het beter de site met rust te laten totdat men beter in staat is het onderzoek aan te vullen. Dan gaan de historische resten niet verloren en wellicht kan later, met andere en betere onderzoeksmethodes meer duidelijkheid geschapen worden. Als er toch gebouwd moet worden, is het beter om in de nabijheid een locatie te kiezen. De oorspronkelijke resten blijven dan onaangetaast en de historische sensatie voor toekomstige generaties bewaard. ■

CONFERENTIE BEELDEN VAN DE BUITENPLAATS

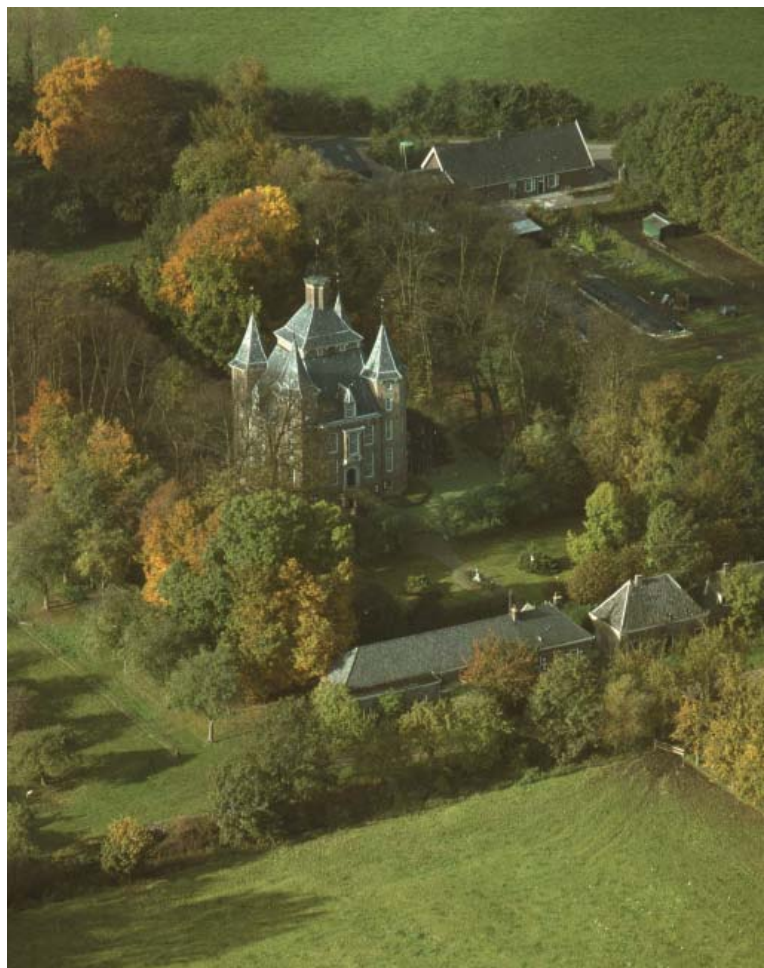
Interactie tussen kasteel en buitenplaats in de zeventiende eeuw

Het beeld dat bij sommigen bestaat dat de Nederlandse Kastelenstichting zich enkel met middeleeuwse kastelen bezig houdt, is nooit juist geweest. Dat bewijst de inhoud van *Kasteelkatern* al. De recente onderzoeksprojecten van de NKS over de ontwikkeling van kloosters op kastelen en buitenplaatsen, over instellingen voor geestelijke gezondheid op buitenplaatsen in de twintigste eeuw en over kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog geven aan dat de NKS als Nederlands Instituut voor kasteel en buitenplaats zich ook met onderzoek van jongere objecten bezig houdt. Het misverstand is deels ontstaan omdat ten tijde van de oprichting van de NKS het onderscheid tussen kastelen en buitenplaatsen niet zo sterk gemaakt werd. De NKS is een instituut voor kastelen én buitenplaatsen.

Daarom staat in 2012 in het **JAAR VAN DE BUITENPLAATS** ook bij de NKS in het *Kasteelkatern*, de Dag van het Kasteel en ook in het wetenschappelijk onderzoek de Nederlandse buitenplaats centraal. Verschillende interessante nieuwe onderzoeksprojecten zijn in voorbereiding, waaronder een onderzoek naar paardenstallen en koetshuizen op buitenplaatsen en over religieuze gebouwen op buitenplaatsen.

Het huidige beeld van de Nederlandse buitenplaats is in sterke mate bepaald door de door stedelingen en vooral door Amsterdammers in de zeventiende eeuw gestichte luxe buitenhuizen. Maar ook de elite van andere Hollandse steden stichtte buitenplaatsen of kocht kastelen. De vraag is of dit autonome ontwikkelingen waren of dat er eerder sprake was van de maatschappelijke representatie van de stedeling, die zich graag spiegelde aan de adel. Een aanwijzing daarvoor zijn de kasteelachtige elementen, zoals grachten en ophaalbruggen, die sommige rijke stadsbewoners aan hun zomerhuis toevoegden. Een goed voorbeeld is Hofwijck, even buiten Den Haag. Aan de andere kant bouwden verschillende edellieden op de plek van hun vervallen of verwoeste kasteel (denk aan de Franse troepen in 1672, die een flink aantal kastelen vernietigden) een modern buitenhuis met uitgestrekte tuinen. Tegelijkertijd ziet men in de zeventiende eeuw dat

edelen bij die herbouw en modernisering toch middeleeuwse elementen aanbrengen, waaronder zelfs torens, compleet met kantelen. Wel moet er daarbij rekeningen worden gehouden met grote regionale verschillen: Holland was niet te vergelijken met Limburg of Groningen. De reden voor die grote verscheidenheid is nooit goed onderzocht. Daarom organiseert de NKS samen met de Stichting Werkgroep Adelgeschiedenis, de uitgever van *Jaarboek Virtus*, op zaterdag 15 september 2012 een conferentie waar de zeventiende-eeuwse overgang van kastelen naar buitenplaatsen, de rol van adel en burgerij en de regionale verscheidenheid centraal staan. De conferentie vindt plaats in de raadzaal van het zeventiende-eeuwse stadhuis van Wijk bij Duurstede. Een tiental hoogleraren en onderzoekers op het gebied van de kastelen en buitenplaatsen van de universiteiten van Amsterdam, Groningen en Delft en wetenschappelijke instituten zullen de ontwikkelingen in de afzonderlijke provincies in korte lezingen onder de loep nemen. Aan de hand van deze lezingen zal worden gediscussieerd over deze boeiende overgangperiode en de rol van de edelman en burger als opdrachtgever. Uit de ongetwijfeld levendige discussie verwachten de organisatoren dat er een nieuw, samenhangend, beeld ontstaat over het ontstaan van de buitenplaats in de zeventiende eeuw. Het aantal deelnemers aan de conferentie is helaas beperkt. Tijdige aanmelding is aan te bevelen. Voor nadere inlichtingen Nederlandse Kastelenstichting info@kastelen.nl of op de website www.kastelen.nl. ■

Rechts: Kasteel Heemstede, Houten (Utrecht). Foto Provincie Utrecht (H. Bol), 1982.

DE NIEUWE GEEFWET 2012

De Nederlandse Kastelenstichting (NKS), die het karakter heeft van een culturele stichting en door de Belastingdienst als een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) is aangemerkt, biedt u na de inwerkingtreding van de nieuwe Geefwet 2012 nog een extra fiscaal voordeel als u haar (de NKS) een bedrag schenkt. De nieuwe Geefwet 2012 geldt voor vijf jaar en dus voor schenkingen tot 1 januari 2017. Of, en zo ja, in welke vorm deze wet zal worden verlengd moet worden afgewacht.

Een kleine toelichting:

Schenkingen van particulieren

De sinds 1 januari 2012 van kracht zijnde Geefwet (nog wel onder het voorbehoud dat de Europese Commissie er haar goedkeuring aan geeft) biedt de mogelijkheid tot maximaal € 5.000,- per jaar 125% in plaats van 100% van het geschonken bedrag voor de inkomstenbelasting fiscaal aftrekbaar te laten zijn, het 'multiplier' effect.

Dit betekent dat het maximum aftrekbare bedrag bij deze € 5.000,- feitelijk € 6.250,- is, dus € 1.250,- extra.

De Rijksoverheid heeft deze maatregel genomen om het schenken aan culturele instellingen te stimuleren. Wel geldt nog als drempel voor de aftrekbaarheid van schenkingen de 1% van het verzamelinkomen (dit is het inkomen uit Box I, II, III) en het maximum te schenken bedrag van 10% van dit verzamelinkomen (aftrekplafond).

Deze 'multiplier' van 25% extra geldt ook wanneer u niet voor een eenmalige schenking, maar voor een zogenaamde periodieke schenking aan de NKS kiest. Voor deze periodieke schenking geldt een minimale periode van vijf jaar om deze als persoonlijke verplichting, dus geheel aftrekbaar, te kunnen aanmerken. Er is hierbij geen sprake van een drempel, zoals bij 'eenmalige schenkingen' noch van een aftrekplafond. Wij verwijzen graag in dit verband naar ons kwartaalblad Kasteelkatern van maart 2011, nummer 32 bladzijde 16.

We geven u een voorbeeld van een particulier die € 1.000,- schenkt.

Wij nemen aan, dat de drempel van de aftrekbaarheid van het schenkingsbedrag van 1% van het verzamelinkomen wordt gehaald en het maximale bedrag van 10% van dat verzamelinkomen niet wordt bereikt. N.B. Bij een periodieke schenking geldt deze drempel niet.

Bij een schenking van € 1.000,- is de aftrekbaarheid 125% dus € 1.250,-. Bij een belastingtarief van 52% wordt € 650,- terugontvangen (minder belasting betaald) en kost deze schenking de particulier € 350,- in plaats van bij 100% aftrekbaarheid € 480,-; dat betekent dus € 130,-

netto minder. Dit fiscale voordeel kunt u, zo u wilt, eveneens aan onze stichting doorgeven, maar dat is een keuze die u uiteraard zelf kunt maken.

Schenkingen van bedrijven

De aftrekbaarheid voor de vennootschapsbelasting voor bedrijven is in de nieuwe Geefwet op 150% van de schenking gesteld. De mogelijke aftrek à 150% geldt wel voor een maximaal bedrag ad € 5.000,- (aftrek dan derhalve € 7.500,-)

Het maximale schenkingsbedrag is ook verhoogd van 10% tot 50% van de fiscale winst. Echter wel tot een maximum bedrag ad € 100.000,-.

Tenslotte

Zoals u weet heeft de NKS om haar doelstelling, aandacht vragen voor het behoud van het Nederlandse kasteel en de historische buitenplaats inclusief de 'groene en blauwe' omgeving, te realiseren uw steun bijzonder hard nodig. Uw geld wordt door deze niet fondsenwervende stichting rechtstreeks, zonder de kosten van werving, aan de doelstelling besteed.

Uw schenking geeft toekomst aan ons rijke kasteelverleden!

Wij zijn vanzelfsprekend bereid om met u, zo u dit wenst, de mogelijkheden tot het doen van (periodieke) schenkingen met u te bespreken.

Annemieke Wielinga, Directeur

BOEKEN

In de volgende kasteelkatern op deze pagina(s) weer de boekbespreking(en).

In 1852 schrijft Harriet Beecher Stowe 'De negerhut van oom Tom', waardoor voor het eerst het grote publiek wordt gewezen op de mensonterende kanten van slavernij en mensenhandel. In datzelfde jaar wordt Donatus opgericht. Sinds die tijd verzekeren wij kerkgebouwen, monumenten en zorginstellingen. Zonder winstoogmerk. Met veel expertise. Voor meer informatie zie www.donatus.nl of bel 073 - 522 17 00.